

Naamgeografische verkenningen in het grensgebied van de Limburgse, Antwerpse en Noord-Brabantse Kempen

INLEIDING

In zijn artikel naar aanleiding van de 75ste verjaardag van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie in 2001 blikte Willy Van Langendonck als volgt terug op de voorbije werking : « *Naamkunde en dialectografie zijn steeds meer verweven geraakt, zowel in de toponymie als in de antroponymie. Wat plaatsnamen betreft, is er vooral het onderzoek naar de spreiding en de betekenisgeschiedenis van bouwlandtermen in de Vlaamse dialecten. Aangaande persoonsnamen is er niet alleen de geografie van Vlaamse bijnaampatronen op basis van studentenverhandelingen, maar vooral de studie van de spreiding van bepaalde familienaamsvormen in Vlaanderen en Nederland ...* » ⁽¹⁾.

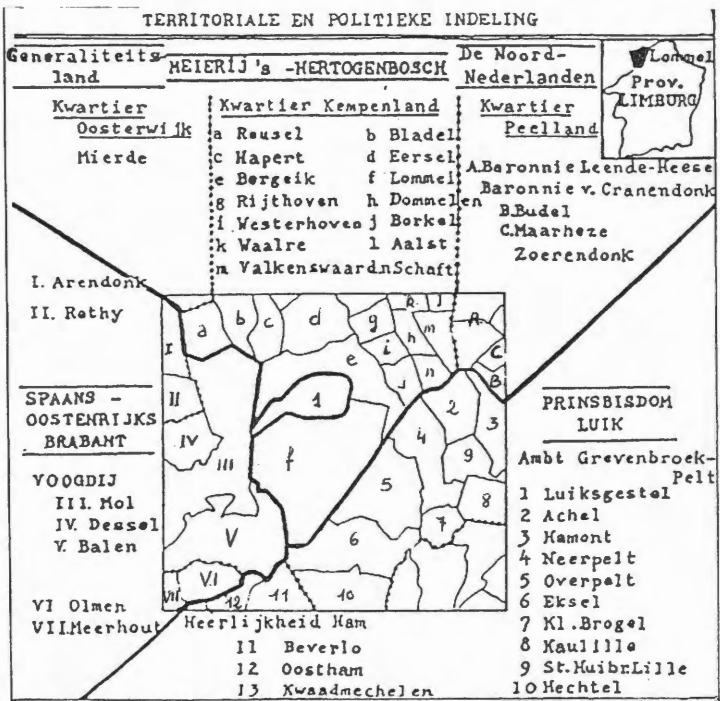
Pionierswerk op het terrein van de toponymie werd verricht door Jan Lindemans met zijn studies van de verspreiding van de heem-namen en kouter-namen (1940), de namen van het bouwland en het grasland (1946) en de zele- en hove-namen (1954) ⁽²⁾. Een veel

⁽¹⁾ W. VAN LANGENDONCK, *75 jaar Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie. Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie LXXIII* (2001), 39-42.

⁽²⁾ Deze studies verschenen in de reeks *Nomina Geographica Flandrica, Studia*, V1, V2, V3.

recentere publicatie op dialect- en naamgeografisch vlak is die van Magda Devos. In 1991 verscheen bij de Commissie haar « Bouwlandtermen in de Vlaamse dialecten. Spreiding en betekenisgeschiedenis ». Hierin worden gegevens uit de dialecten gecombineerd met toponymische gegevens voor haar onderzoek naar de verspreiding van *akker*, *kouter*, *veld*, *stuk*, *partij*, *perceel*, *plek*, *string* en *blok*. Ann Marynissen bestudeerde eveneens de spreiding van *akker*-, *kouter*- en *rode*-namen op basis van het Corpus Molemans-Thiry. Wat de antroponymie betreft, denken we aan haar automatische kartering van de geografi-

KAART 1. — Territoriale en politieke indeling

sche spreiding van familienamen in het Nederlandse taalgebied ⁽³⁾.

In Limburg was er het onderzoek van Jos Molemans naar de spreiding van *kamp* en *look* in een aantal Noord-Limburgse gemeenten ⁽⁴⁾. Hoewel ik me realiseer dat relevant naamgeografisch onderzoek beter in een groot gebied gebeurt, zou ik me niettemin hier willen beperken tot die regio waar de Limburgse, Antwerpse en Noord-Brabantse Kempen elkaar raken. Het onderzoeksterrein is vrij klein, maar het vertoont een aantal verschillen op geografisch, politiek-historisch en dialectologisch vlak. Bovendien is het microtoponymisch vrij goed bestudeerd. We kunnen ons afvragen of die verschillen op naamkundig vlak enige invloed hebben gehad.

HET ONDERZOEKSTERREIN

Voor de Limburgse Kempen zijn er vooral de monografieën van J. Molemans; voor de Antwerpse Kempen bestaan er enkele licentiaatsverhandelingen. Sommige gemeenten zijn grondiger behandeld dan andere. Voor Lommel en de Noord-Brabantse gemeenten beschikken we ook over ouder archiefmateriaal (uit de 14de eeuw), omdat we voor deze plaatsen gebruik kunnen maken van de hertogelijke cijnsboeken vanaf 1340. Voor de andere gemeenten zijn de oudste bronnen de schepenregisters die pas op het einde van de 15de eeuw beginnen. Ten slotte heb ik het ietwat schaarsere materiaal voor Noord-

⁽³⁾ A. MARYNISSEN, *The geographical distribution of toponymical elements in the Dutch-speaking part of Belgium, based on the Corpus « Molemans-Thiry »*. *De atlas van familienamen in het Nederlandse taalgebied*. HCTD 67 (1995), 139-171.

⁽⁴⁾ *Kamp en look* in een menggebied. In : *Naamkunde* 2 (1970), 13-33.

Brabant aangevuld met onderzoek ter plaatse. Dit leverde gegevens op voor de volgende gemeenten :

KAART 2. — Het onderzoeksterrein

0 Balen, 1 Mol, 2 Geel, 3 Olmen, 4 Lommel, 5 Valkenswaard,
6 Bergeyk, 7 Eersel, 8 Nuenen, 9 Neerpelt, 10 Overpelt, 11 Eksel,
12 Hechtel, 13 Sint-Huibrechts-Lille, 14 Kaulille, 15 Kleine-Brogel,
16 Wijchmaal, 17 Bocholt, 18 Luykgestel

Limburgse Kempen :

Lommel, Overpelt, Neerpelt, Kleine-Brogel,
Sint-Huibrechts-Lille, Kaulille, Bocholt, Wijch-
maal, Eksel, Hechtel

Antwerpse Kempen :

Mol, Geel, Balen, Olmen

Noord-Brabantse Kempen :

Valkenswaard, Eersel, Bergeyk, Breugel.

Hoewel het onderzochte terrein het hart van de Kempen bestrijkt, vertoont het allereerst geografisch enig verschil. De Limburgse gemeenten liggen aan de rand van het Kempens Plateau. Mol, Balen, Olmen en Geel behoren tot het meer vruchtbare Grote-Netegebied; de Nederlandse gemeenten behoren tot de Noord-Brabantse zanddorpen.

Het gebied is interessant, omdat het politiek-historisch nooit een eenheid heeft gevormd. De Noord-Brabantse gemeenten behoorden in de Middeleeuwen tot de Meierij van 's-Hertogenbosch, een van de kwartieren van het hertogdom Brabant en werden na 1648 Generaliteitsgebied, direct afhankelijk van Den Haag. Hetzelfde geldt voor Lommel, dat tot in 1839 tot de Noordelijke Nederlanden behoorde en pas in dat jaar naar België overging in ruil voor Luyksgestel, dat steeds van het Zuiden (het graafschap Loon en later het prinsbisdom Luik) deel had uitgemaakt. De Limburgse gemeenten behoorden, samen met Luyksgestel, tot het graafschap Loon. Na 1366 maakten ze deel uit van het prinsbisdom Luik. Ten slotte zijn er de gemeenten uit de Antwerpse Kempen, de voorgedij Mol-Balen-Dessel, de vrijheid Geel en Olmen, die bij het hertogdom Brabant en later de Zuidelijke Nederlanden behoorden.

Dialectologisch is het onderzochte gebied evenmin homogeen. Lommel is, samen met Luyksgestel, Valkenswaard, Bergeyk en Eersel, Oost-Noord-Brabants. De dialecten van Overpelt, Neerpelt, St.-Huibrechts-Lille, Eksel en Kleine-Brogel, in mindere mate Kaulille, zijn

Dommellands; Hechtel en Wijchmaal vormen West-Limburgse overgangsdialecten. Ten slotte zijn de dialecten van Mol, Balen, Geel en Olmen Zuid-Brabants.

Mijn voorkeur ging bij het onderzoek uit naar een aantal landschappelijke fenomenen en hun benoeming. Het betreft dus de studie van een aantal terreinwoorden in een kleine regio die zowel landschappelijk als politiek-historisch en dialectologisch verschillen vertoont. Op de etymologie van de bestanddelen ga ik slechts hier en daar in. Het onderzoek heb ik toegespitst op de volgende landschapselementen :

1. de gemeenschappelijke heidegrond in het bezit van een buurtgemeenschap (woonkern, gehucht)
2. het grote complex bouwland (de primitieve dorpsakker)
3. het in de late Middeleeuwen individueel ontgonnen, omheinde perceel
4. het perceel bouwland achter de boerderij
5. het omheinde perceel grasland in privé-bezit
6. de geprivatiseerde grond, het perceel (heide)grond door gemeentebesturen aan particulieren verkocht aan de straatkant (tussen woning en straat) tegen de gemeenschappelijke heide gelegen
7. de moerasgrond waaruit turf als brandstof werd gedolven
8. de toegangsweg tot een moerasgebied met kruiwagen of kar
9. de kleine, in de Middeleeuwen al of niet gegraven waterloop (meestal voor de afwatering van waterzieke gronden)
10. de buurtgemeenschap.

OVERZICHT

1. *Gemeenschappelijke heidegrond; woeste gronden (heide) binnen een bepaalde omgrenzing (kaart 3)*

KAART 3. — Gemeenschappelijke heidegrond

● Aard | Gemeente — Vroente Δ Zavel

De meest voorkomende benaming is *gemeente*. *Gemeente* : afleiding van bnw. *meen* = « gemeenschappelijk ». Het heeft zich vooral in Noord-Brabant kunnen doorzetten. In Limburg komt vooral *vroente* voor.

Vroente, afgeleid van Mnl. *vroon* : letterlijk « des heren » met het *te*-suffix. Letterlijk betekent het dus « het herenland », vandaar « gemeenschappelijk », omdat de gronden door de heer aan de gemeenschap werden geschonken. In de gemeenten van de Antwerpse Kempen treffen we ook *aard* aan. Het woord heeft een semantische evolutie ondergaan : « van natuurlijke hoogte aan een waterloop, over begraasde oever, met gras begroeide beekkant, weiland zonder meer »; in Oost-Brabant « een weiland van slechte kwaliteit ». In de Antwerpse Kempen leeft het in het bronnenmateriaal met de betekenis : « gemeenschappelijke (heide)grond, waar men heide kon maaïen, heidezoden of russen steken en turf winnen ». Verhelderend zijn in dit verband volgende uittreksels uit de dorpskeuren van de Voogdij Mol-Balen-Dessel : ... *Item, ist gheordineert, dat den heijdt-keur sal ingaen den eersten woensdagh vanden mej ende niet eer, ende dueren tot Bamis ende niet langher, om eenen ieghelijcken te haelen alle veerthien daghen een voeder heijden opten aert, ende niet meer ... Item, ist gheordineert dat eenen inghelijcken binnen der vooghdije van Mol alle jaer sal mogen baggarden ses daghen lanck, oft onderhalven dagh russchen slaen opten gemeijnen aert, ende niet meer, oft onderhalven dagh torf steken ende niet baggarden ...* Van Osta, die *aard* afleidt uit **aha-rot*, « een gerooide strook bos bij water » wijst erop dat *aard* in de Antwerpse Kempen voorkomt als versteend toponiem⁽⁵⁾. Vgl. voor Geel : *Geelse Aard*, *Larumse Aard*, *Stelense Aard*, *Winkelomse Aard* en de Geelse gehuchtnaam : *Ten Aard*.

⁽⁵⁾ W. VAN OSTA, *De terreinwoorden aard, ort en evert*. *Naamkunde* 21 (1989), 110.

2. *Het grote akkercomplex, het gemeenschappelijke bouwland met langrepelakkers (kaart 4)*

KAART 4. — Akkercomplex

● Akker — Veld | Kouter

Hier treden weinig verschillen op. We treffen in het hele gebied *akker* en *veld* aan als verwijzing naar een open bouwlandgebied bij een buurtgemeenschap. De akkers liggen er in langwerpige rechthoeken achter de grote huisblokken naast elkaar zonder duidelijke afscheiding. De perceelsscheidingen zijn aangegeven door een kei of een paal. Enkel het hele complex is met een hout-

wal omsloten. De percelen vormen lange repels (20 m bij 400 m), wat te maken had met het ploegsysteem. De aanvankelijk houten keerploeg had een vast rister, zodat slechts in één richting kon worden geploegd en men na elke voor met de ploeg terug moest naar de zijde waar men met het ploegen begonnen was. Opvallend is ook dat het bezit van een aantal percelen voor één persoon over het hele complex verspreid is. Het zwarte plaggendek, (in Noord-Brabant het esdek), is er tot een meter dik en is het resultaat van de eeuwenoude potstalcultuur, een haal- en brengproces waarbij plaggen of heidezoden als bemesting op de akker werden aangebracht en op die manier de oorspronkelijk onvruchtbare dekzandgronden verrijkten. De met mest gedrenkte plaggen bevatten nog zandkorrels, waardoor de bodem in de loop der eeuwen kunstmatig werd opgehoogd. De langwerpige percelen staan in de Kempen overal bekend als *Lange Voren*.

Akker-namen die verwijzen naar een groot complex, zijn in het onderzochte gebied ouder dan *veld*. *Veld* is een jongere benaming en heeft betrekking op ontginningen in de late Middeleeuwen. Oorspronkelijk duidt *veld* op het onontgonnen heideveld, de woest liggende grond, die pas in de late Middeleeuwen in cultuur werd gebracht. Vele *veld*-namen bevatten een gehuchtnaam als verwijzing naar de ligging bij een bepaalde buurtgemeenschap. (vb. voor Eksel : *Lochterveld*, *Dorperveld*, *Hoksenterveld*, *Winnerveld*, *Hoenrikerveld*).

3. *Het omheinde akkerperceel, dat niet in de dorpsakker gelegen is (kaart 5)*

In tegenstelling tot de open akkers waren en zijn er tot op de dag van vandaag akkerpercelen met een haag van levend hout, een houtwal, meestal van eikenhout, omslo-

KAART 5. — Omheinde akker

● Bocht | Blok — Look Δ Kamp / Meer \ Klooster

ten. De afsluiting diende om het vroeger, vrij rondlopende vee weg te houden, maar had nog twee andere belangrijke functies. De houtwal was een bescherming tegen de wind en zorgde ervoor dat de lichte zandgrond niet ging vliegen. Bovendien garandeerden deze houtgrachten de nodige voorziening van brandhout. Opvallend is het feit dat het plaggendek er overal minder dik is, wat op latere ontginning wijst.

In de Limburgse Kempen komen hoofdzakelijk *kamp* en *look* voor. *Kamp*, afgeleid van Latijn *campus*, heeft dus niet de betekenis van « open vlakte ». *Look* is een afleiding van het Mnl. *luken* : « sluiten », vandaar « omheinde ruimte ». In de volgende attestatie uit het archief van Kaulille vinden we een sprekende betekenisomschrijving van de synoniemen *kamp* en *look* : *Een stuck lants genaempt het Loocxken oft Campken wesende besloten vierkantich*, 1575 ⁽⁶⁾. In de Antwerpse Kempen treffen we vooral *blok* aan. *Blok* : uit Mnl. **bi-loke*, wat letterlijk « het omslotene » betekent. Noord-Brabant kent vooral *bocht*, een afleiding van *buigen*. Verduidelijkend is de volgende Lommelse attestatie : « ... *eenen seer groten bocht dien is ten middenwege lant ende ten noirden ende suytsyden heyde ... ende plach tsamen wel begraft ende omheympt te syn* » ⁽⁷⁾. Ook *gelooft* (van Mnl. *ge-luken*) en de volksetymologische varianten *gelukt* en *geluk* komen voor. Ten slotte treffen we zeer sporadisch *klooster* (van Middeleeuws Latijn *claustrum*) en *meer* (« ingemeerd of omheind land ») aan.

Deze omsloten kampen, bochten en loken liggen niet in een centrale dorpsakker, maar meestal aan de rand tegen de heide. Niettemin vinden we voor Bergeyk, waar *bocht* massaal voorkomt, heel wat percelen in de vroegere grote dorpsakkers. *Bocht* betekent er gewoon « perceel akkerland ».

⁽⁶⁾ J. MOLEMANS, *Toponymie van Kaulille. Limburgse Plaatsnamen. Toponymica XXII* (1973), 72.

⁽⁷⁾ V. MENNEN, *Specifieke bestanddelen van het Lommelse onomasticon. Naamkunde 22* (1990), 120.

4. *Het perceel bouwland achter de boerderij (kaart 6)*

KAART 6. — Bouwland achter boerderij

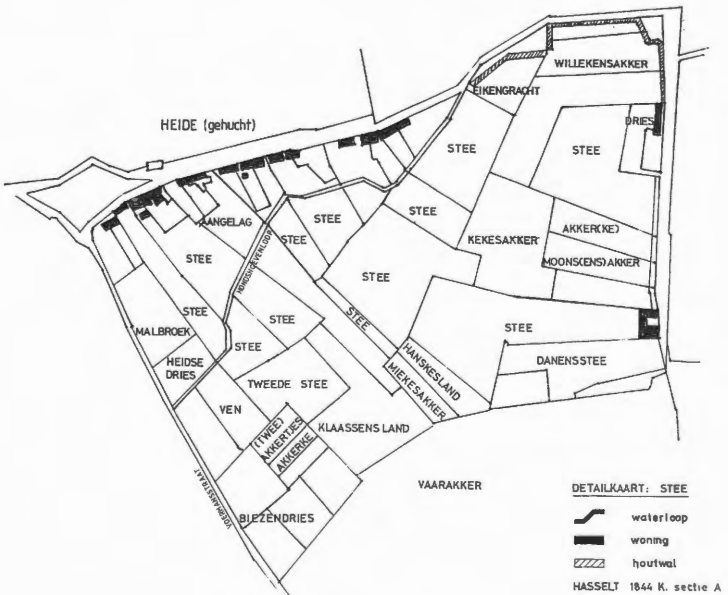

● Stee | Huisveld — Huisplaats Δ Aangelag
/ Huisakker \ Huisblok ○ Anseel

Het betreft het achter het boeren erf gelegen grote bouwlandcomplex dat zelfs 3 ha kan bedragen. De aanleg van het Kempense akkerdorp begon na het vastleggen van de « plaatse » met de inplanting van enkele boerenerven. Na de aanleg van het erf ontgon men met de ontginning van een stuk grond dat als tuin diende. Hierop volgde het in gebruik nemen van andere percelen

achter en naast de boerderij. Huis, hof en aanliggende grond vormden samen de boerderijkavel. Deze blokvormige kavel wordt doorgaans in de Antwerpse Kempen *huisblok* genoemd. In de Limburgse Kempen vinden we voornamelijk *huisveld*; daarnaast komt er *aanseel* voor. Noord-Brabant kent hoofdzakelijk *aangelag*, letterlijk « het aangelegen land ». Een uitzonderingspositie neemt Lommel in. Daar komt massaal *stee* (van *hofstede*) voor en in mindere mate *huisveld*. Het verschil tussen *aangelag* enerzijds en *stee* en *huisveld* anderzijds is soms vaag. Eigenlijk duidt het *aangelag* (*gelag*, *geleeg*) eerder op de onmiddellijk tegen de boerderij gelegen perceeltjes, nl. de

KAART 7. — Het toponiem stee (Lommel)

huisdries en de tuin. Vgl. voor Valkenswaard : *eenen gelage metten huysinge d'opstaende*, 1446 ⁽⁸⁾.

5. *Het omheinde perceel grasland (kaart 8)*

KAART 8. — Omheind perceel grasland

● Broek ○ Beemd — Bruul Δ Maai

Hierover kunnen we kort zijn. In het hele gebied komen *beemd* en *broek* en in mindere mate *maai* (*maat*)

⁽⁸⁾ H.E.M. MELOTTE-J. MOLEMANS, *Noordbrabantse plaatsnamen I : Valkenswaard*, (1979), 60.

voor als verwijzing naar de in de beekvalleien gelegen graslanden die als hooiweide dienst doen. *Broek* heeft hier zijn oorspronkelijke betekenis van « moerasland » verloren. Na ontwatering werd het hooiland. Dat het onderscheid na enige tijd niet meer werd gemaakt, blijkt uit volgende (Ekselse) attestatie : *het moelen broeck oft bamp*, 1639 ⁽⁹⁾. Bij uitzondering komt ook *bruul* voor, nl. in Mol. *Bruul* : ontlening aan Keltisch **brogilo* met de betekenis « omheining ». Vandaar ook « ingesloten gebied, laag weiland, moerassig terrein, al dan niet met struikgewas begroeid ». Vgl. voor Mol : *bempt opt Laer genaempt den bruel* (1788), *een bruleken geleghen te Genebroek*, 1606; *eersel den Haverbruel*, 1766. We treffen *bruul* eveneens aan in de gemeentenaam Brogel en in de naam van de abdijhoeve van Averbode, De Briel, in Hechtel ⁽¹⁰⁾. *Eusel* komt overal voor en heeft in dit deel van de Kempen de betekenis van een kunstmatige weide met minderwaardige grassoorten; het vormde er de overgang van heideontginning tot cultuurland. Vgl. voor Eksel : *Heieusel* ⁽¹¹⁾.

6. De geprivatiseerde grond (kaart 9)

Het betreft hier gronden die vanaf de late Middeleeuwen door de gemeentebesturen aan plaatselijke ingezetenen werden verkocht tegen betaling van een jaarlijkse cijns. Zowel de Luikse prins-bisschop als de hertog van Brabant schonken in de loop van de 13de-14de eeuw de uitgestrekte heidegebieden aan de dorpen. Zo zien we in Lommel het aantal cijnsplichtigen van 1340 tot 1394

⁽⁹⁾ V. MENNEN, *Toponymie van Eksel*. Nomina Geographica Flandria XVIII (2002), 162.

⁽¹⁰⁾ Vgl. : allodium brile, 1195 : Archief v.d. abdij v. Averbode. Charter 15.

⁽¹¹⁾ V. MENNEN, *Toponymie van Eksel*, 188.

KAART 9. — Geprivatiseerde grond

○ Uitvang ● Vurrit — Opgenomen Δ Nieuw

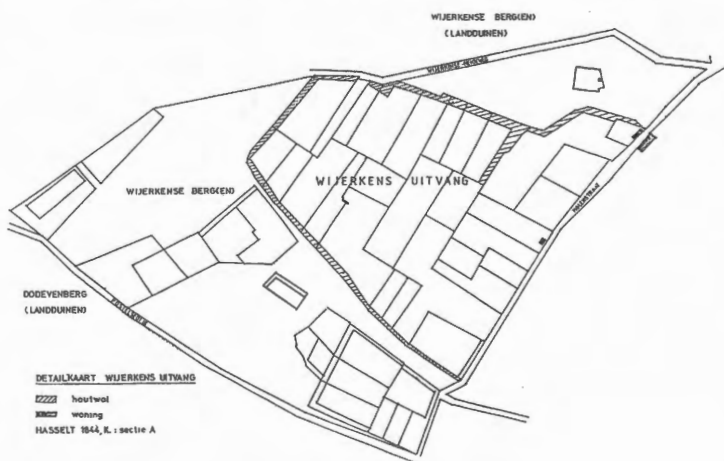
reeds olopen van 179 tot 279⁽¹²⁾. Ook in de volgende eeuwen zal die ingebruikneming van woeste gronden zich voortzetten, hoewel de afname van de gemeenteheide tot in de 19de eeuw relatief gering gebleven is. Gemeenten verkochten voornamelijk wanneer ze hiertoe financieel genoodzaakt waren.

⁽¹²⁾ Zie hiervoor de hertogelijke cijnsregisters : Rijksarchief v. Brussel. Rekenkamer v. Brabant, reg. 45038 (1340), 45040 (1380) en 45041 (1394).

De ligging van deze gemeentegrond die in particuliere handen kwam, is verschillend. Ofwel betrof het grond bij de woning, b.v. de straatkant, ofwel waren het percelen voor of tegen de gemene heide.

Vrij verspreid is *uitvang*, o.m. massaal in Lommel en Bergeyk, in oudere bronnen ook nog in Eksel. Letterlijk betekent het : « wat buiten de vang of greep van een individu ligt », m.a.w. « de gemene grond ». Later ging de benaming over op de geprivatiseerde grond. Verhelderend voor de ligging is volgende Lommelse attestatie : *de utevanc ante domum suum*, 1340. De oorspronkelijke aard van de uitvang, nl. woeste grond, blijkt uit : *noualia seu wastinas vulgariter vutuanc noncupatas*, 1315⁽¹³⁾. Niet alle *uitvangen* lagen voor of naast de boerderij, maar ook achter een woonkern tegen de gemene heide. Het betreft

KAART 11. — De Wijerkens Uitvang (Lommel)

⁽¹³⁾ V. MENNEN, *Toponymie van de Vrijheid Lommel*. Onuitgegeven doctorale dissertatie (1987), 901.

7. Moerassige heidegrond waarin turf gestoken werd
(kaart 13)

KAART 13. — Moerassige heidegrond

● Broek | Maai Δ Vurt / Klot- \ Plat ○ Turf-

De meest voorkomende benamingen zijn, naast het overal in de Kempen verspreide *goor*, vanzelfsprekend *broek*, *turfbroek* en *turfveld*. Ook *klotkuil* en *klotbroek* komen voor. Turf is de bovenste humuslaag met het heidekruid. Klot, letterlijk « kluit » of « klomp » betekenend, bevindt zich onder de turf laag; het is de moergrond, ontstaan door de opeenhoping van afgestorven plantenres-

ten. Ook komt *vurt* voor : het gaat terug op Mnl. *vort*, *vurt* : « verrot », waarbij aan de vergane resten wordt gedacht. Vandaar *vurtveld* en (volksetymologisch) *voetveld* ⁽¹⁵⁾. Daarnaast is er *voes* : cf. Kiliaan (Etymologicum, 766) : *voesch*, *vooghs* : « spongiosus », d.i. als een spons, dus als verwijzing naar een zompig turfveld.

Bij uitzondering treffen we *maai* en *maat* aan. Deze benamingen komen enkel voor in Mol en Lommel. Het zijn niet toevallig de twee Kempense gemeenten met destijds de grootste oppervlakte aan heide- en moerasgronden De *Maai* van Lommel en de *Maat* van Mol hebben dus nooit betrekking gehad op gemaaid grasland, maar wel op uitgestrekte, moerassige heidegebieden van telkens meer dan 100 ha. Blijkens de bodemkaart had de veenlaag in de Lommelse *Maai* zelfs een dikte van 1,25 m. Opvallend is daarbij de versnippering in kleine percelen, die meestal niet meer dan 20 a bedragen. Ze waren tot in de 19de eeuw niet enkel in het bezit van Lommelse ingezetenen, maar ook van inwoners uit de buurdorpen Overpelt, Balen en Olmen. Pas in de loop van de 20ste eeuw werd de *Maai* er grasland of akkerland.

Vgl. volgende attestaties die op het oorspronkelijke karakter ervan wijzen : *Een sille en vyfftig roeyen moerlants gelegen opde maye*, 1628 (Lommel); *may of moervelt gelegen ter plaetse genaempt de may onder lommel*, 1734 (Lommel) ⁽¹⁶⁾. Tot in het begin van de 20ste eeuw zou men trouwens in de Ekselse *Maai* nog turf steken.

⁽¹⁵⁾ V. MENNEN, *Toponymie van de Vrijheid Lommel*, 950 : *aende gemeene torff ofte veutvelden*, 1748; *de vuutvelden*, 1808; *de voetvelden*, 1844.

⁽¹⁶⁾ V. MENNEN, *Toponymie van de Vrijheid Lommel*, 602.

KAART 14. — De Lommelse Maai en de dammen

8. *Weg door een moerasgebied (kaart 15)*

KAART 15. — Weg door een moerasgebied

Hier treffen we overal *dijk* aan, maar in Lommel en Geel worden deze toegangswegen tot het turfgebied ook *dam* genoemd.

9. De al of niet gegraven waterloop voor afwatering
(kaart 16)

KAART 16. — (Gegraven) waterloop

● Rijt ○ Loop ▲ Zouw | Zoe — Laak / Zijl

Zoals in andere delen van Vlaanderen komt *rijt* zeer verspreid voor als aanduiding van een kleine gegraven waterloop, smaller dan een beek. In de bronnen verwijst het echter in nagenoeg alle onderzochte gemeenten naar het nabijgelegen grasland of bouwland (behalve in Bocholt). *Rijt* vinden we vooral in de Limburgse en Noord-Brabantse Kempen. Meer naar het zuiden en

zuidwesten treffen we *laak* aan voor afwateringssloten in een dikwijls moerassig terrein. Semantisch sluit het goed aan bij « leken, lekken ». Vgl. nog Duits *Lache* : « meer, poel, plas » en Oudengels. *lacu* « rivier »⁽¹⁷⁾. Ook *gracht* komt voor, dikwijls in verbinding met *heer* of *prins*, een verwijzing naar de heer die de opdracht gaf deze waterloop te graven. Een jongere benaming is *loop*, in de Kempen thans de meest algemene benaming voor een natuurlijk of gegraven beekje. Een variant van *loop* is *loper*. Lommel kent dan weer *klachtloop*, dat als appellatief in de volksmond nog voortleeft en blijkbaar nergens anders voorkomt. Kempeneers vermeldt het niet voor het stroomgebied van de Dijle en de Nete. Behalve voor Lommel komt het niet voor in het Corpus Molemans-Thiry. Het duidt er een viertal kleine, thans gedeeltelijk overwelfde waterloopjes of « rijten » aan. Vgl. : *akker genaamd den berg of haagdoorn gelegen aan de heide, ten zuiden den klagtloop*, 1822⁽¹⁸⁾. De verklaring van *klachtloop* moet in de juridische taalsfeer gezocht worden en staat in verband met het vroegere onderhoud van de lokale waterloopjes en de inspectie of *schouw* ervan door de dorpsverheid. Eventueel konden er grieven of « klachten » rijzen, wanneer dit onderhoud te wensen overliet. Voor de reiniging van de waterloop was namelijk de « boordeigenaar » verantwoordelijk. Zo treffen we in het archief van de Noord-Brabantse buurgemeente Bergeyk documenten uit de 19de eeuw aan « ... *betreffende klachten over en maatregelen ter verbetering van de waterlossing van rivieren in en om Bergeyk ...* »⁽¹⁹⁾. Ook in Lommel werden ingezetenen die hun deel van de water-

(17) P. KEMPENEERS, *Hydronymie van het Dijle- en Netebekken*, 775-776.

(18) V. MENNEN, *Toponymie van Lommel*, 462.

(19) Archief van Zuid-Oost Brabant (Eindhoven), Bergeyk, nr. 1752.

loop niet wensten te reinigen, door de andere bewoners van de buurtschap beboet. Dit gebeurde meestal door het zgn. « uitpanden », d.w.z. door het wegnemen van een belangrijk onderdeel van de huisraad, o.m. de koe-ketel. Cf. « ... alle de comparanten verklaren dat de gesamentlijke rotsgesellen (bewoners van een bepaald rot of buurtschap) steven driesmans daar op hebben gepand volgens het oud gebruik met een koeijketel uijt sijn huijs te nemen ... » ⁽²⁰⁾.

Ten slotte treffen we nog *zoe* en *zouw* aan. Mnl. *souw* is een « sloot » of « greppel ». Een drassig gebied « *opsouwen* » betekent dan « in grachten leggen ». In Geel en Valkenswaard komt ook *ziyl* voor. Vgl. Mnl. *sille*, *sijle*, *sulle* bij Kiliaen omschreven als « *aquagium* » of « *greppel* » (Kempeneers : 1982, 828) ⁽²¹⁾.

10. De naam van de buurtgemeenschap (kaart 17)

Het laatste onderzochte element heeft geen betrekking op het landschap, maar op de benaming van de woonkernen of gehuchten. Over het hele gebied verspreid vinden we *heerdgang* (Mnl. *herd* : « herder » en *ganc* : bij gaan of « trekken ». Valkenswaard kent *heerschap*, uit *heerdschap*, synoniem van *heerdgang* : « de plaats waar de herder trekt ». Minder gebruikelijk zijn *kot* en *kwartier*, die we enkel in Neerpelt aantreffen.

Een interessante benaming voor de buurtgemeenschap is ten slotte *zavel*. We treffen het in de typische zanddorpen Lommel en Mol aan. Daarnaast komt het ook nog voor in Geel. In Kleine-Brogel is *zavel* een gehuchtnaam ;

⁽²⁰⁾ Rijksarchief v. Hasselt, Lommel, 18, 26r-27r (anno 1788).

⁽²¹⁾ P. KEMPENEERS, *Hydronymie van het Dijle- en Netebekken*, 828.

KAART 17. — Buurtgemeenschap

● Heerdgang ○ Heerdschap △ Zavel — Kot | Kwartier

St.-Huibrechts-Lille kent *zaan*. De Lommelse, maar in feite Hollandse dorpssecretaris laat er in 1770 geen twijfel over bestaan, wanneer hij zegt : « ... *het savel dat syn de inwoonders van haar gehugt ...* ». In dit verband een fragment uit de *Korte Beschrijving van het Dorp Loemel* door Ackersdijck in 1808 : « ... gelijk de Meierijsche dorpen in rotten en herdgangen verdeeld zijn en over dezelve rotmeesters gesteld, zoo noemt men te Lommel die afdeelingen Zavelen en de hoofden derzelve Zavelmeesters, een benaaming, welke haar oorsprong schuldig

schijnt te zijn aan een oude gewoonte, te weten : het vervliegen der zandbergen in de heide bragt dikwijls aan bouw- en weilanden groote schade toe, en midsdien, wanneer er zandbergen in de heide los en aan 't verstuiven raakten, kwamen de luiden van 't naburig rot in 't werk, 't geen de naam had van zavel of 't geen aan de beurt lag, te zaam, en stelden middelen, om zulks te beletten, in 't werk, 't geen de naam had van zand of zavel stoppen, en hier van werd de rotmeester, die daarover het opzigt had, zavelmeester en zijn rot het zavel genoemd ... »⁽²²⁾. *Zavel* verwijst dus naar de collectieve verantwoordelijkheid van een buurtgemeenschap om het cultuurareaal te beschermen tegen het zgn. « vliegzand ».

BESLUIT

Hoewel deze naamkundige verkenningen op het eerste gezicht niet zo spectaculair lijken, geven ze m.i. een goed beeld van de rijke verscheidenheid aan naamkundige bestanddelen die op een aantal landschappelijke elementen in dit deel van de Kempen betrekking hebben. Bovendien bewijzen ze nog maar eens wat een rijkdom in het Corpus Molemans-Thiry opgeslagen ligt voor een diepgaand naamgeografisch onderzoek.

V. MENNEN

⁽²²⁾ W.C. ACKERSDIJCK, *Korte beschrijving van het dorp Loemel en deszelfs omtrek*, Nijmegen, 1807, 15-16.